

USAID | **UKRAINE**
FROM THE AMERICAN PEOPLE

ЯК ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ МОЖЕ СПРИЯТИ МИРУ В УКРАЇНІ?

Контракт No. AID-OAA-I-13-00032, **Завдання No.** AID-121-TO-16-00003

Програма реформування сектору юстиції «Нове правосуддя»

Представник спеціаліста з питань контрактів: Олександр Піскун, Менеджер проектів з розвитку демократії, Відділ сприяння розвитку демократії та врядування

Завдання розвитку 1: Більш інклюзивні, прозорі та підзвітні процеси врядування.

Автори: Крістіан Корреа, старший експерт Міжнародного центру перехідного правосуддя (ICTJ), Келлі Мадделл, директор Програми гендерного правосуддя при ICTJ, Анна Міріам Роккателло, заступник Виконавчого директора та Директор програм в ICTJ

Подано:
Chemonics International Inc.

20 серпня 2021

ДІСКЛЕЙМЕР

Погляди авторів, викладені у даній публікації, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або Уряду Сполучених Штатів Америки.

ЗМІСТ

ВСТУП	1
Перехідне правосуддя як засіб постановки довгострокової цілі з розбудови миру	2
Гендерно-чутливий підхід до перехідного правосуддя	4
Підходи до кримінальної відповідальності за порушення прав людини для розбудови миру	6
Визначення політики відшкодування, яка сприяє доступності та зосереджується на найсерйозніших порушеннях.....	11
Визнання та вирішення причин конфлікту для припинення повторюваних циклів насильства	16
Невідкладні заходи та роль громадянського суспільства	19
Висновок.....	23

ВСТУП

Мета програми USAID "Нове правосуддя" – надання підтримки судовій владі, Уряду, Парламенту, адвокатській спільноті, правничим школам, громадянському суспільству, ЗМІ та громадянам у створенні умов для функціонування незалежної, підзвітної, прозорої та ефективної системи правосуддя, яка забезпечує верховенство права, та у боротьбі з корупцією. Відповідно до цілі 5 Програми: Розширення доступу до правосуддя та захист прав людини¹, Програма "Нове правосуддя" підтримує партнерів у секторі юстиції та громадянське суспільство у вирішенні потреби захисту прав громадян, зокрема вразливих верств населення, під час збройного конфлікту на території України.

Міжнародний центр правосуддя перехідного періоду (ICTJ) працює у різних структурах суспільства та країнах задля того, щоб протистояти причинам та усувати наслідки масових порушень прав людини. ICTJ утверджує гідність жертв, бореться з безкарністю і сприяє реагуванню з боку відповідних інституцій у суспільствах, що вийшли з репресивного режиму або збройного конфлікту, а також працює у демократичних країнах, де залишаються невирішеними проблеми історично вкорінених проявів несправедливості чи системних зловживань. ICTJ мріє про світ, у якому суспільства розривають коло масових порушень прав людини і закладають основи миру, справедливості та інклюзії.

У червні-липні 2021 р. Програма USAID "Нове правосуддя" у партнерстві з Програмою USAID "Права людини в дії" (реалізується Українською Гельсінською спілкою з прав людини) та Міжнародним центром перехідного правосуддя (ICTJ) провела серію вебінарів для зацікавлених сторін України з метою підвищення їхньої обізнаності щодо 1) особливостей кримінальних проваджень щодо участі у збройному конфлікті, 2) гендерно-чутливих підходів у державній політиці щодо правосуддя перехідного періоду та ролі організацій громадянського суспільства у адвокації, та 3) концепції функціонування правосуддя перехідного періоду у громадах на засадах розбудови діалогу під час тривалого конфлікту. За результатами вебінарів численні спостереження та висновки були розроблені та представлені у цьому звіті.

---

¹ Це включає допоміжну ціль 5.1. Доступ до правосуддя для громадян, зокрема найбільш вразливих, Очікуваний результат 5.1.7. Громадяни, зокрема найбільш вразливі, активно беруть участь у реформі доступу до правосуддя, допоміжну ціль 5.2: Права людини захищено, зокрема права найбільш вразливих груп, Очікуваний результат 5.2.1. Підвищено обізнаність щодо прав людини та гуманітарного права, способів здійснення цих прав та ролі судів у захисті прав людини серед суддів, персоналу суду та адвокатів, Очікуваний результат 5.2.3 Зміцнено системи перенаправлення серед судів, персоналу суду, адвокатів, соціальних робітників, керівників поліції та лідерів громад.

ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК ЗАСІБ ПОСТАНОВКИ ДОВГОСТРОКОВОЇ ЦІЛІ З РОЗБУДОВИ МИРУ

Україна стикається з серйозною агресією та збройним конфліктом, що ставить під загрозу її територіальну цілісність. Російська окупація Криму та збройна боротьба сепаратистських угруповань на Донбасі, підтримуваних Росією, затягнулися на роки та перетворилися на тривалий конфлікт. Його першопричини вкорінені у відмінностях демографічного, культурного та мовного складу, а також історичній ситуації, коли ті чи інші регіони тяжіли до заходу чи сходу або були окуповані різними державами. Ця конкуренція включала природний процес міграції та культурної асиміляції, а також епізоди примусової міграції, переміщення населення та навіть масові вбивства та голодомор². Протидія тривалому конфлікту вимагає вивчення не тільки наслідків поточних порушень, а й дослідження минулого та зумовленого ним страху, недовіри та образи.

Одним з ключових моментів для визначення ефективної стратегії реагування на такі складні ситуації є необхідність пошуку рішень, які могли б гарантувати сталий мир. Конфлікт не вирішено шляхом застосування зброї, а встановлення постійного політичного панування однієї із сторін конфлікту видається сумнівним. Поточна ситуація є свідченням того, що всі попередні спроби врегулювання через нав'язування панування однієї країни над іншою, або однієї мовної групи над іншою, зокрема підходи до вирішення мовних відмінностей, що їх намагалися впроваджувати час від часу, виявилися не лише марними, але й дедалі розпалювали почуття ресентименту.

Перехідне правосуддя (правосуддя перехідного періоду) часто описують як низку механізмів політики або навіть набір інструментів, які слід застосовувати до ситуацій після припинення авторитарного режиму або постконфліктного періоду, головним чином для усунення порушень громадянських та політичних прав. Історично це часто ототожнювалося з (а) створенням комісії з встановлення істини; (б) створенням спеціальної юрисдикції для розслідування діянь та судового розгляду щодо осіб, що несуть найбільшу міру відповідальності за тяжкі злочини, одночасно з наданням амністії або альтернативними способами вирішення інших менш тяжких злочинів; (с) надання репарацій жертвам через урядові процеси, які поєднують матеріальні та символічні заходи, а також виявлення зниклих безвісти та реагування на інші потреби жертв; та (д) реформування інституцій, які найбільше брали участь у скоєнні порушень або були нездатні захистити жертв від них, з метою запобігання їх повторенню.

---

² Див., серед іншого, Kaiser, Karl. "Ukraine: Root Causes of a Prolonged Conflict." METRO U.N., January 23, 2019.

Рефлексія над питаннями, що призвели до розвитку перехідного правосуддя та шляхів його адаптації до різних контекстів протягом останніх тридцяти років, дає багатше та тонше розуміння цього явища, яке може бути корисним для такої ситуації, як та, що склалася в Україні.

Перехідне правосуддя – це більше, ніж просто набір політик, які дають певні результати. Це процес, який намагається протистояти складним дилемам, що кидають виклик сталому миру та справедливості. Цей підхід, далеко не механістичний, прагне закріпити дотримання прав людини як гарантію миру та реагувати на причини конфліктів, щоб забезпечити співіснування. Для цього необхідно докладати значних зусиль для з'ясування фактів щодо скоєних порушень та налагодження діалогу, щоб зменшити заперечення цієї кривди; визнати тяжке становище жертв; розуміти скарги різних груп та їхню роль у розпалюванні насильства; і відповідальність за причини та наслідки цих порушень. Ці процеси мають реалізовувати конкретні дії, які відповідають потребам жертв, а також сприятимуть політичним умовам та широкій громадській та політичній участі, що гарантують захист від помсти та дискримінації, як необхідну умову громадянської довіри.

Актуальність перехідного правосуддя в такому контексті, як Україна, полягає в його потенційній здатності допомагати суспільству вчитися на своєму минулому, врегульовувати порушення, успадковані з нього, та закладати основу для майбутнього співіснування та належного управління. Політика, яку слід досягти – в рамках перехідного правосуддя – ґрунтується на дотриманні прав людини, гідності та цінності людської особистості.³

Для цього слід спрямовувати всі зусилля на забезпечення умов для зміцнення довіри, верховенства права та здатності управляти конфліктами та розбіжностями за допомогою мирних інструментів. Перехідне правосуддя в жодному разі не є правосуддям переможця або накладенням суворого покарання на тих, хто порушив правовий порядок, особливо тому, що розуміння того, хто це зробив, і наскільки це було виправдано, буде спірним. Однак воно так само не означає надання загальної або невибіркової амністії та удавання того, що всі кривди та страждання забуто. Відповідальність та визнання правопорушень визначається як засіб досягнення більш широкої мети: забезпечити, що на заміну циклам насильства, які характеризують стосунки між Україною та Росією та серед етнічних та мовних груп, які проживають в Україні, прийде сталий мир⁴. Відповідальність спрямована на довгострокову мету миру та співіснування.

---

³ Це є сутністю Хартії Об'єднаних Націй 1945 року, за якою мир ґрунтується на непорушному зобов'язанні дотримуватися прав людини та гарантувати їх.

⁴ Щоб наочніше зрозуміти таке поняття, як розбудова миру, я вважаю корисним перефразувати вислів Джона Пола Ледерака: "Якщо мої онуки та ваші онуки збираються жити в одному місці, давайте зробимо все можливо, щоб їм не довелося давати раду конфлікту, успадкованому від дідів". Див. Lederach, J.P., *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*, Oxford University Press (New York, 2004).

ГЕНДЕРНО-ЧУТЛИВИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Подібно до того, як сфера перехідного правосуддя еволюціонувала у своїй концептуалізації, так само вона розвивалася в тому, як вирішувалися питання гендерної справедливості. Історично використання гендерно-чутливого підходу ототожнювалось із зосередженням уваги на жінках-жертвах, а їхній досвід сприймався виключно через призму сексуального насильства. Однак застосування такого типу підходу вимагає більш широкого розуміння того, як чоловіки та жінки сприймаються у суспільстві та як ці уявлення формують їхнє переживання конфлікту. Хоча стаття ґрунтується на біологічних характеристиках, визначених при народженні, гендер визначається ролями та поведінкою, якої суспільство очікує від чоловіків та жінок відповідно до їхньої статі. Ці ролі формують типи порушень, а також їхні основні причини та короткострокові й довгострокові наслідки.

Одним із перших значних успіхів правосуддя перехідного періоду стало визнання того, що гендерна нерівність та дискримінація впливають на доступ жінки до правосуддя, і, відповідно, необхідні спеціальна політика та процедури для пом'якшення цих проблем. Деякі ранні заходи перехідного правосуддя намагалися ставитися до чоловіків і жінок однаково на основі "гендерно-нейтрального" підходу; однак це неминуче призвело до заниження показника повідомлень про сексуальне гендерно-обумовлене насильство (СГОН) та недостатньої участі жінок у цьому процесі. Якщо в рамках заходів перехідного правосуддя не докладалося цілеспрямованих зусиль для подолання перешкод, з якими стикаються жертви ГОН та жінки в цілому у процесі пошуку істини та справедливості, вони залишалися в основному непоміченими. Таким чином, багато кримінальних проваджень, комісії з встановлення істини та програми відшкодування збитків розробили спеціальне навчання для персоналу або сформували спеціальні підрозділи, які допоможуть оперативно втілити гендерні аспекти, такі як заходи щодо захисту конфіденційності жертв СГОН та способи дослідження та розслідування гендерно-обумовлених моделей насильства.

Хоча ці події були значними, вони часто не повністю відображали гендерно-специфічний досвід конфлікту. Завдяки відстоюванню гендерної справедливості силами жіночих груп та активісток, перехідне правосуддя почало застосовувати "гендерну оптику" (гендерно-чутливий підхід), яка є більш інклюзивною. Одним із значних кроків стало визнання того, що хоча жінки та дівчата часто є переважною ціллю сексуального насильства, чоловіки та хлопчики також стають жертвами у широкому діапазоні ситуацій. Часто такі інциденти не реєструються документарно або не розглядаються через "гендерну оптику". Наприклад, у справі Міжнародного кримінального трибуналу у справах колишньої Югославії щодо Душка Тадича (Duško Tadić) звинувачення не визнавали сексуального підґрунтя конкретних злочинів проти жертв-чоловіків і, таким чином, викривлювали розуміння завданої шкоди та мотиви, що стоять за конкретними

злочинами⁵. На щастя, у польовій роботі починають розслідувати те, як гендерні ролі та ієрархії стимулюють сексуальне насильство, незалежно від того, чи є жертвою чоловік чи жінка. За допомогою спеціального підрозділу, присвяченого гендерній проблемі, Кенійська комісія із встановлення істини, справедливості та примирення змогла задокументувати, як сексуальне насильство після виборів мало на меті зневажити жінок як "слабку" стать та принизити чоловіків, щоб їх сприймали такими ж слабкими, як жінки. Ця інформація стала в нагоді під час аналізу моделей сексуального насильства та допомогла розробити рекомендації щодо відповідних репарацій.

Іншим ключовим аспектом застосування гендерного підходу є виявлення та усунення форм гендерного насильства, які не підпадають під категорію сексуального насильства. Такі види порушень вчиняються, коли мотивація або передбачуваний вплив пов'язані зі статтю жертви та цінностями, які з нею асоціює суспільство. Наприклад, в деяких контекстах влада забороняла жінкам, яких тримали під вартою, годувати грудьми своїх немовлят, доки вони не погоджувалися співпрацювати на допитах. Гендерне насильство також може виникнути, коли особи стають мішенню нападів за те, що вони нібито відхиляються від очікуваних гендерних ролей чи ідентичностей. У районах, які раніше перебували під владою ІДІЛ, особи, які порушували суворі правила щодо того, як повинні поводитися та одягатися чоловіки та жінки, зазнавали різних знущань, в тому числі катування та вбивства. В Іраку правозахисні групи задокументували, як чоловіків у вузьких джинсах підозрювали в гомосексуальності, а тому їх викидали з будівель, і вони розбивалися на смерть. Нарешті, застосування гендерно-чутливого підходу вимагає вивчення того, як структурна нерівність впливає на наслідки порушень. Через гендерну ієрархію жінки часто мають менший доступ до економічних, політичних та соціальних ресурсів, ніж чоловіки. Це впливає на шкоду, якої вони зазнають через порушення прав людини. Наприклад, дружини зниклих осіб часто стикаються з більшими перешкодами, ніж їхні чоловіки в такому ж становищі. У Лівані жінка може мати перешкоди для доступу до сімейних банківських рахунків або продажу будинку, оскільки право власності на ці економічні ресурси реєструється на ім'я її чоловіка⁶. Подібним чином, економічні наслідки того, що чоловік стає інвалідом або гине, часто важчі для жінки, ніж для чоловіка. У більшості контекстів чоловіки мають більш високі середні заробітки, ніж жінки. Таким чином, для вдів набагато складніше утримувати себе та свої сім'ї, ніж для вдівців.

Без цього більш широкого розуміння та аналізу того, як гендерні ролі впливають на причини та наслідки порушень прав людини, процес правосуддя перехідного періоду не зможе охопити весь спектр насильства, що відбулося, забезпечити належну компенсацію та адекватно сприяти запобіганню подальшим порушенням.

---

⁵ Amrita Kapur and Kelli Muddell, "When No One Calls It Rape," International Center for Transitional Justice (December 2016).

⁶ Christalla Yakinthou, "Living with the Shadows of the Past: The impact of disappearance on wives of the missing in Lebanon," International Center for Transitional Justice (March 2015).

ПІДХОДИ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ РОЗБУДОВИ МИРУ

Оскільки Україна протистоїть збройній агресії, окупації та сепаратизму, мабуть, однією з найскладніших політичних дилем, з якими вона стикається, є необхідність продемонструвати, що кримінальне правосуддя – це не лише форма ведення війни чи, як іноді описують, *юридичного протистояння ("правовійни" або "lawfare")*. Доцільно використовувати правові інструменти та стратегії для захисту національних інтересів, підвищення легітимності та отримання авторитетних рішень міжнародних судів, які зміцнюють міжнародне становище України. Однак є важливий нюанс, який слід враховувати при спробі використати національне кримінальне законодавство для протидії агресії. Необхідність протистояти агресії, що має як внутрішню, так і зовнішню складову, погіршує цю ситуацію.

Навіть якщо короткостроковий сценарій дуже заохочує до застосування кримінального правосуддя для притягнення до відповідальності осіб, причетних до агресії, окупації та організованої злочинності, важливо врахувати довгострокову мету об'єднання країни. Використання надзвичайного законодавства, законів про боротьбу з тероризмом та норм, які передбачають кримінальну відповідальність за політичну діяльність або дисидентство, на які навішується ярлик тероризму, диверсії чи зради, може свідчити про нездатність України забезпечити інклюзивне врядування для тих, хто виступає проти уряду, побоюється або не довіряє йому.

Для посилення законності необхідний збалансований підхід до кримінального правосуддя. При розслідуванні порушення законів війни, підхід має бути відкритим для дослідження порушень, скоєння яких приписується всім сторонам, зокрема розправ, катувань чи інших порушень, які приписуються прибічникам уряду. Навіть якщо рішення можуть бути справедливими та прийматися з дотриманням належної процедури, зосередження судового переслідування лише на одній стороні конфлікту применшує поняття справедливості. Протидія агресії з дотриманням законів війни може бути найефективнішим інструментом зміцнення законності. Відповідальність прибічників уряду, що допустили порушення міжнародного гуманітарного права, не тільки підкріплює законність зусиль щодо притягнення до відповідальності тих, хто вчинив подібні порушення

проти українських сил та лояльних мирних жителів, а й посилює внутрішню дисципліну під час ведення війни.

Крім того, у ситуації тривалого конфлікту, як в Україні, при веденні переслідування за злочини слід враховувати те, як кримінальна відповідальність може сприяти розбудові миру. В умовах збройного конфлікту, де відбуваються масові порушення, механізми, що використовуються звичайним судовим переслідуванням, виявилися неадекватними. Крім того, характер порушень вимагає розслідування кримінальних справ, спрямованих на визначення відповідальності за найтяжчі злочини. Розслідування варто обмежити порушеннями міжнародного гуманітарного права або права прав людини та/або демонтажем системи, яка допускає вчинення цих серйозних порушень та організованої злочинності. Розслідування кожного окремого злочину було б неможливим – і, можливо, неефективним – в той час, як вкрай необхідне використання обмежених ресурсів для розслідування ситуацій, щодо яких необхідне найактивніше переслідування. Проте складність та кількість порушень можуть унеможливити виконання завдання. Одним із способів вирішення цієї проблеми є організація розслідування щодо моделей порушень, що означає виявлення підрозділів або груп, відповідальних за численні аналогічні порушення, вчинені подібним чином або з тією ж метою. Такий підхід також допомагає визначити ієрархічну структуру віддання наказів у цих підрозділах чи організаціях та осіб, відповідальних за планування, вирішення, спрямування чи виконання цих типів порушень, а не розслідування всіх інцидентів і врешті-решт зосередження лише на злочинцях низького рангу. Такий підхід краще підходить для мети демонтажу кримінальних структур та націлювання на потужних суб'єктів, які легко можуть негативно вплинути на можливий мирний процес.

Крім того, заходи з кримінального переслідування повинні мати можливість включати різні варіанти реагування залежно від ступеня відповідальності, ступеня співпраці у розслідуванні, визнання відповідальності та надання репарацій потерпілим. Такий підхід, який випробовують у Колумбії, міг би залишити заходи суто карального характеру для осіб, які відмовляються співпрацювати, одночасно пропонуючи альтернативні рішення, такі як зменшення обвинувачень, поблажливість при призначенні покарання або альтернативні процедури для тих, хто згоден на співпрацю. Однак ці рішення повинні бути розроблені та прийняті на основі чітких та перевірених умов. Першою з таких умов має бути визнання злочинцем відповідальності. Інші умови можуть включати інші відчутні внески у відповідні процеси відшкодування та виправлення, такі як гарантування ефективної співпраці у пошуках зниклих безвісти; надання достовірної інформації про інші розслідування; допомога у розчищенні мінних полів; сприяння демобілізації та роззброєнню; та реагування на потреби та вимоги жертв.⁷ Крім того, деякі дії, що становлять кримінальне правопорушення відповідно до чинного законодавства, повинні підлягати

---

⁷ Див. Anna Myriam Roccatello and Gabriel Rojas, A Mixed Approach to International Crimes: The Retributive and Restorative Justice Procedures of Colombia's Special Jurisdiction for Peace (ICTJ 2020), доступно за посиланням <https://www.ictj.org/publication/mixed-approach-international-crimes-retributive-and-restorative-justice-procedures>.

звільненню від кримінального переслідування, якщо вони вчинені в контексті конфлікту чи спроби відокремлення.⁸

Хоча амністія за міжнародні злочини та інші грубі порушення прав людини та серйозні порушення гуманітарного права недопустимі згідно з міжнародним правом, добре розроблена та вивірена політика амністії є потужним стимулом до мирних переговорів і може доповнити роботу з переслідування. Виключення кримінального переслідування за менш тяжкі та політично мотивовані злочини зменшує кількість справ, які слід розглядати; дозволяє перерозподілити ресурси на роботу з найсерйознішими порушеннями та тими інцидентами, які краще відображають різні моделі насильства, вчинені під час конфлікту; та пропонує винним особам, які не мали повноважень щодо прийняття рішення (або не несли найбільшу відповідальність), відмовитися від збройного протистояння та реінтегруватися у суспільство. У той же час, ці види політики не повністю ігнорують шкоду, завдану цими суб'єктами, чи їхню роль у конфлікті, і можуть зумовити їхню амністію чи помилування при дотриманні ряду умов, які, знову ж таки, доповнюють обвинувачення. Умови можуть включати відпрацювання певного періоду громадських робіт, зобов'язання здати зброю або відмовитися від приналежності до насильницьких рухів тощо. Крім того, слід уникати використання контртерористичних наративів, таких понять, як "зрада", та іншого спеціального законодавства для ситуації збройного конфлікту, чітко розрізняючи те, що є тероризмом, а що збройним конфліктом, без узаконення агресії чи сепаратизму⁹. Такі підходи були випробувані з різним успіхом в інших країнах, таких як ПАР¹⁰, Руанда¹¹ та Східний Тимор¹².

Кожен досвід кримінального переслідування у перехідних умовах дає позитивні та негативні уроки. Часто обмежені результати обумовлені політичним

---

⁸ Відповідно до Ст. 6.5 Додаткового протоколу II від 1977 року до Женевських конвенцій стосовно захисту жертв не-міжнародних збройних конфліктів та чинних положень III Женевської конвенції про становище військовополонених після припинення бойових дій.

⁹ У Колумбії ця дискусія була складною, і визначення політичних злочинів, що підлягали амністії, було нелегкою справою. В такому випадку використання міжнародного гуманітарного права надало корисні орієнтири для визначення того, що є злочином, який вимагає розслідування і притягнення винних до відповідальності. Див. Paul Seils, *Squaring Colombia's Circle: The Objectives of Punishment and the Pursuit of Peace*, ICTJ 2015, доступно за посиланням <https://www.ictj.org/publication/squaring-colombia-circle-objectives-punishment-peace>; та OHCHR, *Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Amnesties 2009*, available at https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Amnesties_en.pdf

¹⁰ Де Комісія з встановлення істини надала амністію винним. Які в повній мірі розповіли правду та визнали провини, але при цьому не було серйозних заходів з переслідування тих, хто не з'явився визнати провини. Що стосується ситуації в ПАР, див. Howard Varney, *Transitional Justice, Criminal Justice, and Exceptionalism in South Africa*, in Amanda Lyons, Michael Reed (eds.), *Contested transitions : dilemmas of transitional justice in Colombia and comparative experience* (Bogotá: ICTJ 2010), 281-299, за посиланням <https://www.ictj.org/publication/contested-transitions-colombia-comparative>.

¹¹ Де уряд впровадив заходи з правосуддя, що включали партисипативний процес на базі громад за виключенням найтяжчих злочинів та відповідальності, але який поширювався тільки на представників народу хуту. Див., серед іншого, Human Rights Watch, *Justice Compromised: The Legacy of Rwanda's Community-Based Gacaca Courts*, 2011, available at <https://www.hrw.org/report/2011/05/31/justice-compromised/legacy-rwandas-community-based-gacaca-courts>.

¹² Де процес діалогу та примирення в громадах впроваджувався комісією із встановлення істини у випадку менш серйозних злочинів, що призвело до зняття звинувачень, але при цьому не проводилося переслідування за більш серйозні злочини чи для осіб, що несли більшу міру відповідальності. Див. Jeremy Luedi, *Reconciliation over Retribution: The East Timor Truth and Reconciliation Commission*, за посиланням <http://www.jeremyluedi.com/research-papers/2016/11/3/reconciliation-over-retribution-the-east-timor-truth-and-reconciliation-commission>, та ICTJ, *Unfulfilled Expectations*

Victims' perceptions of justice and reparations in Timor-Leste (2009), available at <https://www.ictj.org/publication/unfulfilled-expectations-victims-perceptions-justice-and-reparations-timor-leste>.

втручанням, ігноруванням принципу належного процесу або обмеженням розслідувань лише до однієї групи. Однак у більшості випадків критичним фактором були неефективні дослідження. Це стало наслідком не лише відсутності незалежності чи спроможності прокурорів та суддів, а й самої природи злочинів, які підлягають переслідуванню¹³. Це так звані системні злочини, які скоєні – і можуть скоюватися – лише організованими структурами як частина плану чи політики, що призводить до низки порушень та колективних актів насильства щодо великої кількості жертв. Підходи, яких дотримуються прокурори, що розслідують звичайні злочини за нормальних обставин, мають обмежене застосування у контексті збройного конфлікту. Існує необхідність адаптувати стратегії та сформувати слідчі групи із потужною складовою контекстного дослідження та аналізу для розслідування подібних кримінальних явищ, що включає професіоналів із досвідом розслідування організованої злочинної діяльності.¹⁴

Розслідування злочинів, скоєних під час війни, окупації та збройних конфліктів, також потребує особливої уваги до гендерно-зумовленого та сексуального насильства. Як повідомлялося у більшості конфліктів, використання сексуального та гендерно-зумовленого насильства є типовою ознакою, особливо у випадках збройного конфлікту з політичною або етнічною складовою. Напади на жертв через їхню стать або застосування сексуального насильства проти цивільного населення або ув'язнених є частим інструментом війни, етнічних чисток та спроб деморалізувати чи принизити ворога. Це також поширений інструмент для вселення страху в громади та примушення до переміщення цивільного населення. Однією з перешкод для досягнення правосуддя щодо цих видів злочинів є застарілість правової бази, яка часто визначає злочини, пов'язані з сексуальним насильством, вузько, як злочини проти честі жертви чи сім'ї, або як злочин проти громадського порядку, а не злочини проти особистої недоторканності жертв. У цих контекстах сексуальне насильство не розглядається як однаково тяжкий злочин з іншими подібними правопорушеннями, такими як катування, що робить його сприйняття як проблеми сім'ї та спільноти пріоритетнішим за потреби жертв та законні права відповідно до міжнародного права.

Крім того, з огляду на частий брак доказів, що супроводжують стигматизуючі злочини, необхідні додаткові заходи для забезпечення та збереження доказів, а також для забезпечення їх прийнятності в суді. В першу чергу це означає створення умов для того, щоб потерпілі повідомляли про ці злочини, гарантування їхнього захисту, безпеки та благополуччя, а також надзвичайно чутливий та обережний підхід до них, який виражає повагу та відновлює їхню

---

¹³ OHCHR, Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Prosecution initiatives, 2006, доступно за посиланням <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/RuleoflawProsecutionsen.pdf>.

¹⁴ Ці підходи спираються на досвід міжнародного кримінального правосуддя, узагальнений OHCHR (там же.). Щодо Колумбії, див. David Martínez O., Colombia Manual: Contextual Analysis of Criminal Investigations of the National Analysis and Context Division of the Attorney General's Office (ICTJ 2014), за посиланням <https://www.ictj.org/publication/colombia-manual-contextual-analysis-criminal-investigations-national-analysis>. Щодо організаційної стратегії та переслідування у Гватемалі, див. Claudia Paz y Paz Bailey, Transforming Justice in Guatemala: Strategies and Challenges Investigating Violent Deaths 2011-2014 (OSF), доступне за посиланням <https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2017/08/Transforming-Justice-in-Guatemala-English.pdf>. Щодо критеріїв вирішення справи прокурорами, див. Howard Varney, Sherali De Silva, and Alexandra Raleigh, Guiding and Protecting Prosecutors: Comparative Overview of Policies Guiding Decisions to Prosecute (ICTJ 2019), за посиланням <https://www.ictj.org/publication/guiding-and-protecting-prosecutors-comparative-overview-policies-guiding-decisions>.

гідність¹⁵. Досвід та норми міжнародного кримінального права можуть запропонувати корисні вказівки як для правових реформ, так і для тлумачення існуючого процесуального законодавства. Одним з конкретних прикладів є стаття 70 Регламенту та положень щодо доведення Міжнародного кримінального суду, яка встановлює особливі застереження та критерії доказів, які допомагають адаптувати провадження для судового переслідування таких злочинів¹⁶.

Тим не менш, недостатньо адаптувати окремі процесуальні правила та положення щодо доведення. Погані результати у розслідуванні сексуальних та гендерних злочинів, пов'язаних з конфліктом, зумовлені кількома додатковими факторами. Один з них стосується того, як ставляться до жертв сексуального та гендерного насильства до судового розгляду та під час нього, що часто призводить до повторної віктимізації. З часом і національна, і міжнародна юрисдикції розширили розуміння захисту та підтримки, яких потребують жертви, зокрема приховування своєї особи, передбачення та запобігання іншим формам неналежного поведіння, яких вони можуть зазнати під час надання свідчень або участі у розслідуванні (тобто під час інвазивних медичних та психологічних тестувань, перебування в присутності злочинців, травматичних переживань тощо). У випадках масового сексуального насильства проти певної групи та з боку певного підрозділу, серед інших важливих заходів, слід надавати більшу вагу доказам, які містяться у кількох послідовних подібних свідченнях, а також звітам експертів, а не змушувати жертв проходити звичайні заходи судові експертизи.¹⁷

---

¹⁵ Див., наприклад, Women's Initiative for Gender Justice, "Gender in Practice: Guidelines and Methods to Address Gender-Based Crime in Armed Conflict," available at http://www.iccwomen.org/whatwedo/training/docs/Gender_Training_Handbook.pdf

¹⁶ ICC Rules of Procedure and Evidence, доступні за посиланням <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/pids/legal-texts/rulesprocedureevidenceeng.pdf>.

¹⁷ Див. наприклад, справу громади Сепур Зарко у Гватемалі (справа C-01076-2012-00021 Of.2°, Tribunal Primero de Sentencia Penal, Narcoactividad y Delitos Contra el Ambiente, 26 лютого 2016).

ВИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ВІДШКОДУВАННЯ, ЯКА СПРИЯЄ ДОСТУПНОСТІ ТА ЗОСЕРЕДЖУЄТЬСЯ НА НАЙСЕРЬОЗНІШИХ ПОРУШЕННЯХ

Як і у випадку кримінального правосуддя, відшкодування заподіяної шкоди вимагає усунення наслідків порушень, яких зазнали жертви, незалежно від того, яка сторона їх вчинила. Такий підхід впроваджений у кількох країнах, таких як Перу, Колумбія чи Косово, хоча влада чи громадська думка опиралися йому. Фактично, початкові політики репарацій в Косово, а також політика, реалізована в інших країнах, що входили до складу колишньої Югославії, обмежувалася жертвами порушень, вчинених іншою воюючою стороною. Подібним чином, спочатку політика в Колумбії включала лише жертв тих, що закон називав "незаконними збройними угрупованнями", не згадуючи тих, кого вбивали, катували чи гвалтували колумбійські збройні сили або служби безпеки. Проте такий підхід суперечить основному поняттю прав людини, що ґрунтується на спільній людській гідності та невід'ємних правах. Більш того, вибіркове розуміння того, хто є жертвою і хто заслуговує на відшкодування, є запорукою збільшення скарг та продовження конфлікту. І в Колумбії, і в Косово рух жертв та громадянське суспільство змусили рівноправно включати жертв усіх сторін до процесу репарацій.

Таке включення є не тільки обов'язком згідно з міжнародним правом у сфері прав людини, але також є важливою легітимною підставою для уряду стверджувати, що він здатний і готовий забезпечити рівний захист за законом для всіх громадян, незалежно від того, кого вони підтримували під час конфлікту. Це також робить репарації більш доступними, оскільки жертви не повинні доводити свою національність або те, за яку сторону боровся злочинець.

У контексті масових порушень прав людини однією з найважливіших перешкод для жертв, які отримують репарації, є розрив, який часто виникає між визнанням урядом права на відшкодування та його здатністю забезпечити це. Надання жертвам конкретних, значущих репарацій вимагає ретельного розроблення політики та чіткого розуміння того, що можливо зробити, а що ні.

У багатьох контекстах цей розрив у впровадженні часто призводить до того, що жертвам доводиться покладатися на судовий розгляд для отримання репарацій. Хоча судові відшкодування можуть сприяти просуванню конкретних справ та

проливати світло на певні види зловживань, вони обмежуються колом жертв, які здатні брати участь у справі. Це часто призводить до виключення жертв, які не мають достатніх доказів, бояться розправи або можуть бути травмовані офіційним та змагальним процесом.

Аналогічно, програми адміністративних репарацій, які встановлені законодавством або указом, можуть зіткнутися з подібними перешкодами. Ці програми ґрунтуються на індивідуальній оцінці заяв жертв і можуть бути спрямовані на більшу кількість жертв. Однак, навіть якщо адміністративна програма має можливість охопити більше заявників, ніж судові розгляди, та прийняти нижчі стандарти перевірки, вона все одно спирається на припущення, що репарації повинні відповідати шкоді, якої зазнала кожна особа, і яку можна довести. Одна з дилем полягає в тому, що ті, хто зазнав легко обчислюваних збитків, таких як майновий збиток, і ті, хто задокументував підтвердження порушень, матимуть кращі шанси отримати більшу суму компенсації. Крім того, жертви, які є економічно маргіналізованими, наприклад, ті, хто не має законних прав на землю, є студентами або працюють неофіційно, неминуче отримуватимуть менше, незважаючи на те, що вони потерпали від подібних порушень.

Наостанок, якщо процес адміністративного відшкодування ґрунтується на припущенні, що ті, хто втратив більше, повинні отримувати більше, це може призвести до виключення або обмеження репарацій для тих, хто їх найбільше потребує: бідних людей, тих, хто не знає, як орієнтуватися в системі та іншого маргіналізованого населення, такого як жінки. Гарантія ефективного відшкодування вимагає розробки інтегрованої політики, спрямованої на подолання цих перешкод.

З огляду на те, як гендерна нерівність впливає на наслідки порушень прав людини та вразливість жертв СГОН, така інтегрована політика має бути гендерно чутливою та реагувати з урахуванням гендерних аспектів. Гендерний підхід повинен визначати рішення щодо того, які категорії жертв мають право на відшкодування та в яких формах воно здійснюється. Це має проводитися на етапі розробки процесу, але програма повинна реагувати, якщо виникають проблеми. Уроки з інших контекстів демонструють, що навіть якщо механізм розроблений з урахуванням гендерної ознаки, під час впровадження часто виникають перешкоди. Це вимагає, щоб будь-яка ініціатива правосуддя перехідного періоду, включаючи репарації, отримувала зворотній зв'язок від жертв та громадянського суспільства та мала можливість відповідно адаптуватися.

Обґрунтування та інформація, що формує політику репарацій, впливає на те, чи враховуються сексуальні та гендерно-обумовлені правопорушення, а також конкретна шкода, якої зазнають жінки від інших видів правопорушень. Наприклад, кримінальний кодекс, що є основою для визначення порушень, може не включати важливі види сексуального насильства. У Колумбії жертви примусової стерилізації, примусової вагітності та примусового оголення не мали права на репарації, доки не був прийнятий додатковий закон, що включає ці правопорушення. Враховуючи економічну нерівність, жінки-жертви можуть зіткнутися з іншими проблемами доступу до репарацій. У багатьох ситуаціях жінкам платять менше або вони повинні виконувати неоплачувану роботу по

дому, що може серйозно вплинути на розмір компенсації, яку вони отримують, якщо вона розраховується виключно на основі втрати доходу. Крім того, особливо проблематичним є виплата репарацій жертвам сексуального насильства на основі втрати потенційного доходу через фізичну інвалідність. Комісія з істини та примирення Сьєрра-Леоне вирішила не піддавати жертв сексуального насильства тестам на спроможність заробляти, враховуючи, що тяжка стигма, пов'язана з таким насильством, ускладнювала жертвам можливості забезпечувати себе, незалежно від того, яку шкоду могло заподіяти порушення.

Ще один важливий компонент застосування гендерного підходу – це виявлення труднощів, з якими можуть зіткнутися жінки та жертви СГОН, подаючи заявку на відшкодування, та розроблення процесу пом'якшення цих труднощів. Для жінок можуть існувати логістичні перешкоди у доступі до пільг, наприклад, відсутність доступу до безпечного та доступного транспорту або неможливість виділити час для цього через виконання сімейних обов'язків. Передбачаючи, що жінки не зможуть залишати свої сім'ї, щоб отримати доступ до пільг, таких як медична допомога, комісія з істини у Східному Тиморі рекомендувала надавати такі послуги у місцях, де їхні діти отримуватимуть такі послуги. Іншим питанням може бути питання документування.

Для багатьох жертв сексуального насильства страх перед соціальним осудом змусив їх мовчати про злочини, жертвами яких вони стали. Ті, хто нікому не розказав про те, що сталося, або не звернувся за медичною допомогою, можуть надати лише обмежені докази для механізму відшкодування. Подібний виклик можна подолати шляхом більш гнучкого підходу до прийнятних типів доказів. Страх перед стигмою може також вплинути на те, чи жертва взагалі вирішить бодай подати заяву. Використовуючи гендерний підхід, кілька програм репарацій забезпечили неможливість розкриття особи жертв сексуального насильства шляхом створення безпечного та конфіденційного процесу реєстрації та забезпечення того, щоб широка категорія жертв отримувала таку саму допомогу, що й жертва сексуального насильства.

Під час збройних конфліктів велика кількість людей часто страждає від насильства, знищення майна або обмежень щодо здобуття освіти або засобів до існування. Враховуючи види та масштаби порушень прав людини, більшість урядів можуть мати можливість оплачувати витрати на надання індивідуальних засобів відшкодування всім жертвам. У цих випадках гарантування ефективності може вимагати надання матеріальних репарацій лише тим, хто зазнав гірших порушень, які можна визначити як порушення, які продовжують мати серйозний вплив на життя потерпілого.

Країни, які проводили репарації після періоду збройного конфлікту або панування авторитарного режиму, стикалися зі складними дилемами щодо того, як надати відшкодування великій кількості жертв. Репараційна політика, що реалізується в Чилі, Колумбії, Косово та Перу, дає важливу інформацію про те, як визначити жертв, які повинні отримати репарації; як зареєструвати їх доступними та безпечними способами; як забезпечити форми репарацій, які є доцільними і можуть бути реалізовані; і як зробити ці зусилля сумісними з необхідністю розвитку та реконструкції. Такі програми адміністративних репарацій міцно вкорінені у міжнародному законодавстві з прав людини та

юридичному обов'язку держави надавати репарації, і тому вимагають суттєвої адаптації понять, які зазвичай регулюють судові репарації або роботу комісій з розгляду скарг.

Тим не менш, репарації як такі не можуть задовольнити потребу у реконструкції, у тому числі в контексті, де відбулося масове внутрішнє переміщення. Якщо повернення арештованого чи конфіскованого майна можливе, це має бути пріоритетом. Щодо майна, яке було знищено, сувора система компенсації може бути не найкращим засобом правового захисту, оскільки виключатиме тих, хто не може довести своє право власності. Більш того, реконструкція необхідна навіть у тих випадках, коли руйнування було спричинене законними воєнними діями, а не лише порушеннями міжнародного гуманітарного права. Уряд має керуватися підходом щодо розбудови миру у впровадженні масштабної політики відновлення для забезпечення житлом та створення умов для повернення до місць походження, або переселення у сталих умовах. Такий підхід має ґрунтуватися на потребі, а не на визначенні допущених порушень, а також не повинен обмежуватися лише втратою майна, оскільки громадянам має гарантуватися право на житло, а також відновлення господарської діяльності.

Політика реконструкції також повинна включати державну інфраструктуру, зокрема базові послуги, школи, заклади охорони здоров'я, комунальні послуги та дороги. Політика повинна ґрунтуватися на критеріях, визначених шляхом консультацій, не дискримінуючи регіони, населені громадами, які критично ставляться до уряду. Такі заходи з реконструкції можуть допомогти жертвам, право власності яких було порушено, оговтатися від цих збитків, навіть якщо такі заходи визначаються суворими вимогами пропорційності, що передбачені репараціями.

На додаток до визначення пріоритетності доступу жертв до відшкодування перед повнотою індивідуальної компенсації, деякі випадки включали форми репарацій, що не обмежуються грошовими виплатами. У зазначених контекстах, де репарації впроваджувалися у значному обсязі, вони спиралися на стандартизовані форми компенсації, реабілітації, освітніх послуг та форм задоволення потреб. Ці заходи були визначені на основі консультацій та оцінок загальних наслідків, які зазнали жертви подібних порушень. У Чилі репараційні виплати включають довічну пенсію певним членам родин вбитих або зниклих безвісти; комплексну програму реабілітації психосоціальної та медичної допомоги; освітні стипендії тим, хто вижив, та дітям вбитих або зниклих безвісти; та інші заходи. Усі сім'ї отримують однакові пільги, незалежно від того, якими були доходи близьких людей, яких вони втратили. Подібні підходи були реалізовані в Перу та Колумбії. У цих випадках процес участі використовувався для визначення загальних потреб жертв різних категорій порушень, які вважаються найбільш серйозними.

Щоб здійснити значущі репарації, потрібні як матеріальні, так і символічні заходи. Вони можуть включати визнання правопорушень; меморіалізацію; встановлення того, що несправедливо переслідувані не були злочинцями, і відновлення їхніх прав; церемонії визнання за участі жертв; музеї та пам'ятні місця, які віддають данину пам'яті жертвам (оскільки пам'ятники часто увічнюють подвиги солдатів); та інші форми утвердження гідності жертв. Вони

можуть відігравати важливу роль у забезпеченні того, щоб репарації не були просто розповсюдженням певних товарів, а також не були просто грошовими компенсаціями за вбивства або намаганнями підкупити совість тих, хто вижив. Крім того, з огляду на непоправний характер скоєних порушень, символічні форми відшкодування можуть мати життєво важливе значення для визнання жертв. Безумовно, слово "репарація" для виплат за вчинені порушення є перебільшенням, оскільки ніхто не зможе надати достатню компенсацію за втрату коханої людини, відбування років ув'язнення чи тяжкі злочини проти особистої недоторканності, такі як катування чи сексуальне насильство. Репарації ніколи не можуть бути вичерпними або в повній мірі відшкодувати страждання. Уряди ніколи не зможуть сказати, що вони компенсували шкоду, завдану жертвам, а лише те, що вони надавали певні форми матеріальної підтримки, щоб визнати шкоду та взяти на себе відповідальність за перенесені страждання. Таким чином, репарації – це заходи, спрямовані на утвердження гідності жертв та допомогу в тому, щоб певним обмеженим чином зарадити наслідкам порушень. Важливо, щоб цю ідею чітко проговорювали.

Мабуть, одна з найважливіших форм символічних репарацій – це ефективне виконання будь-яких передбачених матеріальних заходів у швидкий, доступний та підтримуючий спосіб. Навіть якщо заходи репарації часто класифікуються як символічні чи матеріальні, можна стверджувати, що всі форми репарацій є як символічними, так і матеріальними. Спосіб участі жертв та спосіб їх охоплення, реєстрації та ставлення до них в процесі впровадження репарацій може бути важливішим за музеї, пам'ятники чи промови із вибаченнями. І навпаки, пам'ятник, що погано побудований або занепадає через відсутність технічного обслуговування, може зрештою перетворитися на образу для жертв.

Наостанок, при визначенні джерел фінансування політики репарацій уряду необхідно зважити ймовірність отримання необхідних коштів. Не варто покладатися на перспективи щодо виплати репарацій за рахунок активів, вилучених в тиранів, злочинців чи отриманих від інших держав. Лише в кількох випадках активи були дійсно отримані від тиранів, таких як Фердинанд Маркос з Філіппін, і такі суми рідко були достатні для фінансування репарацій для великої кількості жертв. Міждержавні репарації передбачають судові процеси, які можуть затягнутися роками, і дотримання вимог провадження проти сильної держави. На такі випадки більше впливали політичні переговори та воля відповідальної держави виплатити компенсацію з політичних причин, ніж їхня готовність виконати рішення в чисто юридичній площині. Відшкодування були успішно здійснені в країнах, які взяли на себе політичні та фінансові зобов'язання вкладати ресурси своїх національних бюджетів, фінансувати різні форми репарацій, які можуть покращити життя жертв, визнати їхні страждання та утвердити їхню гідність та свободу волі.

ВИЗНАННЯ ТА ВИРІШЕННЯ ПРИЧИН КОНФЛІКТУ ДЛЯ ПРИПИНЕННЯ ПОВТОРЮВАНИХ ЦИКЛІВ НАСИЛЬСТВА

Сталий мир вимагає дослідження того, що спричинило повторні цикли насильства. Недостатньо виграти війну чи навіть забезпечити правосуддя для усіх жертв, якщо продовжують існувати причини образ, недовіри та побоювань бути дискримінованими.

Більше того, застосування лише кримінального правосуддя для усунення порушень, які були скоєні, не гарантує, що подібні форми політичного насильства не будуть повторюватися. Незважаючи на те, що встановлення відповідальності за серйозні порушення прав людини необхідне, воно не дає можливостей для усунення першопричин конфлікту та побудови інклюзивного майбутнього. Оскільки кримінальне правосуддя зосереджується на індивідуальній відповідальності, воно, цілком імовірно, може не досягти результату у вивченні більш глибоких та широких аспектів відповідальності за злочини. Крім того, спроби застосування кримінального правосуддя, які не супроводжуються іншими формами притягнення до відповідальності, можуть розглядатися як помста або пошук "цапа-відбувайла", особливо серед тих, хто вважає, що кримінальне розслідування несправедливе або зосереджене лише на тих, хто більше піддається переслідуванню, наприклад, військовослужбовців. Поглиблене розуміння причин та наслідків конфлікту на основі участі всіх сторін може бути суттєвим елементом всебічної форми відповідальності, яка необхідна для розбудови миру.

Для цього доцільно доповнити кримінальну відповідальність вивченням більш широкого історичного контексту. Такий процес міг би сприяти розумінню факторів, що призвели до виникнення збройного конфлікту, дослідженню джерел недовіри та образи, які викликали у громадян бажання виступити зі зброєю проти своїх сусідів. Це може допомогти розкрити більш широкі форми політичної чи моральної відповідальності, які важливо визнати.

З огляду на існування глибоко суперечливих наративів, така перевірка має бути інклюзивною, щоб бути ефективною. Вона не може зосереджуватися на одному конкретному аспекті конфлікту чи досвіді однієї конкретної групи, але має охоплювати ширші кола населення. Процес, що аналізує історичні корені конфлікту, а також те, як з ним боролася кожна зі сторін, може допомогти зменшити обсяг брехні та виправдань, які сприйматися як допустимі і в які може повірити будь-яка зі сторін.

У таких надзвичайно складних контекстах, як український, ініціативи пошуку істини часто не могли створити спільного наративу між усіма, кого торкнувся конфлікт. Однак неупереджене розслідування, проведене групою людей, яку обидві сторони визнають моральним авторитетом, може допомогти розплутати деякі міфи та визнати деякі форми правопорушень, що необхідно для мирного співіснування та демократичного управління. Досвід минулих комісій з встановлення істини показує, що примирення – це довгострокова мета, якої не можна досягти за час функціонування комісії, але встановлення певного ступеня прийнятої істини може допомогти зменшити недовіру, страх та образу.

Одним з ключових елементів створення комісії з встановлення істини є вибір учасників. Це вимагає ретельного балансу, оскільки члени такої комісії повинні представляти відповідні сторони і вважатися авторитетними та гідними довіри. Досвід ICTJ показує важливість того, щоб процес відбору членів комісії був прозорим та консультативним. Населення повинно мати можливість представити своїх кандидатів, яких необхідно ретельно перевірити. Щоб комісія вважалася незалежною, призначення учасників не повинно здійснюватися політичними партіями чи законодавчими органами. Обрані учасники повинні мати можливість працювати разом, щоб вивчити зібрану інформацію та дійти спільних висновків. Комісія, очолювана авторитетними та надійними уповноваженими, може допомогти різним верствам суспільства, особливо жертвам, відчувати, що їхній голос почули, а їхні страждання визнали.

Ще один життєво важливий урок щодо минулих ініціатив з пошуку істини полягає в тому, що вони ефективніші, якщо їх робота не обмежується лише підготовкою остаточного звіту, навіть якщо його висновки добре задокументовані, а рекомендації спираються на значну кількість інформації. Це важливі елементи доробку комісії з встановлення істини, але важлива також і її здатність розпочати діалог та дискусію в суспільстві, що продовжуватимуться після припинення повноважень комісії. У Сьєрра-Леоне Комісія з встановлення істини та примирення створила спільний проект, спрямований на формування спільного бачення країни. Громадяни надсилали вірші, малюнки, пісні та інші види творів мистецтва, які відображали те, якого майбутнього вони прагнуть для своєї країни. Потім ці матеріали були виставлені на огляд та зібрані в книгу. Нещодавні комісії з встановлення істини, подібні до тієї, що досі функціонує в Колумбії, доклали значних зусиль для просування громадського та місцевого діалогу, де люди з різних сторін конфлікту могли слухати один одного, розповідати свої історії, висловитись або отримати вибачення та краще зрозуміти страждання, завдані іншим.

Доробок комісії з встановлення істини полягає не лише у висновках та рекомендаціях, які вона залишає після себе, але й у громадському діалозі, який вона розпочала, і який, як можна сподіватись, веде до подальших ініціатив, що сприяють обговоренню та дискусії щодо того, як різні громади пережили конфлікт.

Не лише офіційні ініціативи пошуку істини можуть допомогти суспільству зрозуміти страждання, які завдають люди з різних сторін. Неофіційні проекти пошуку істини під керівництвом громадянського суспільства також можуть

сприяти суспільному діалогу та порозумінню. У Косові молодіжна група створила кілька міських інсталяцій та вистав, які визнавали імена зниклих з обох сторін конфлікту. У Тунісі ІСТІ співпрацювала з групою жінок із різних поколінь над створенням кількох проєктів, що досліджували такі питання, як затримані жінки, утиски та знущання, з якими стикалися жінки, члени сімей яких були ув'язнені, та протести молоді проти корупції та жорстокості, що триває. За допомогою місцевих художників цей колектив створив графічний роман, книгу нарисів, серію подкастів та інтерактивну художню виставку, яка гастролювала країною. Формальні чи неофіційні, ініціативи з вивчення минулого можуть допомогти визначити майбутнє, яке забезпечить основні умови співіснування за спільного дотримання прав людини.

НЕВІДКЛАДНІ ЗАХОДИ ТА РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Це середньо- та довгострокове бачення підходу, орієнтованого на перехідне правосуддя, вимагає втілення конкретних дій, навіть якщо конфлікт ще триває. Жертви та переміщені особи мають нагальні потреби, які не можуть чекати. Крім того, дії, натхненні підходом перехідного правосуддя та розбудови миру, можуть сприяти створенню сприятливого клімату для переговорів. Такі дії можуть дати сигнал, що можна побудувати суспільство, де різні спільноти можуть відчувати себе в безпеці та повазі. Наступні заходи можуть сприяти цьому: (а) положення про надання допомоги на основі інклюзивності, доступності та розширення можливостей; (б) адвокація за права жертв, особливо тих, хто є маргіналізованим; (с) визначення підходів до правосуддя перехідного періоду за допомогою процесу участі та (д) консультації з потерпілими, які могли б допомогти визначити порядок денний перехідного періоду, одночасно слугуючи процесом мобілізації, розробки пропозицій та відчуття здатності впливати на процеси.

а) Допомога та підтримка, що сприяють інклюзії

Ідею про включення всіх українців у процес розбудови миру слід висловлювати у конкретних, дієвих формах. Наприклад, задоволення нагальних потреб жертв та переміщених осіб. Такі заходи можуть допомогти забезпечити легітимність уряду та організацій громадянського суспільства. Вони можуть передбачати можливість надання двомовних послуг, які включають матеріальні блага, а також психосоціальну підтримку та супровід. Для надання реабілітаційних послуг пораненим не потрібно очікувати розробки політики перехідного правосуддя.

Сутність гуманітарного зобов'язання – урядова політика, яка реалізує інклюзивну допомогу та не вимагає запитувати жертв, які порушення було вчинено проти них. Гуманітарна допомога не повинна розрізняти тих, хто її потребує. Якщо ця допомога буде реалізована без відмінностей, вона може показати, що уряд має бажання та здатність надавати ефективну підтримку та захист усім українцям та всім тим, хто проживає на території країни.

Зусилля громадянського суспільства можуть доповнювати політику уряду. В окремих випадках організації громадянського суспільства можуть бути більш кваліфікованими як безпосередні надавачі деяких послуг, що використовують державні або власні кошти. Однак державне фінансування проєктів громадянського суспільства не може залежати від будь-яких вимог, які мають на меті маніпулювати бенефіціарами, наприклад, вимагання надання небажаної інформації, яка може бути використана проти них. За певних обставин організації громадянського суспільства повинні діяти незалежно від уряду, щоб гарантувати ефективність та можливість працювати зі спільнотами, що не охоплені послугами державних служб.

Одна конкретна група, що часто потребує невідкладної допомоги, яку краще здатні надавати організації громадянського суспільства – це жертви сексуального та гендерного насильства. Надання медичної та психосоціальної допомоги, а також фінансової чи інших форм допомоги, може бути важливим напрямком для громадянського суспільства. Однак, підтримка жертв, які бояться бути стигматизованими, як чоловіків, так і жінок, вимагає надання послуг таким чином, що не вимагає повного розкриття зазначених порушень. Наприклад, іноді для охоплення жертв сексуального чи гендерного насильства може бути доцільно намагатися охопити ширшу групу потерпілих у подібних ситуаціях, враховуючи, що багато з них могли б зазнати цих порушень, не очікуючи, що вони заявлять, що стали жертвами таких порушень, та не вимагаючи цього.

Крім того, надання цих форм підтримки може сприяти визнанню жертв та розширенню їхніх можливостей. Надання допомоги може сприяти організації жертв та створенню власних платформ, щоб надавати інформацію про те, як покращити послуги та ефективніше охопити інших жертв. Жертви та організації громадянського суспільства, які з ними працюють, є найкращим джерелом інформації про найефективніші форми допомоги та способи її надання. У таких країнах, як Перу та Колумбія, групи жертв були сформовані завдяки спробам зорганізуватись навколо початкової політики допомоги та з часом стали ключовими суб'єктами відповідних процесів, що вимагають притягнення до відповідальності, визнання та відшкодування.

b) Адвокація за права жертв, особливо менш помітних чи впливових

Для того, щоб уряди реалізували політику інклюзивного перехідного правосуддя, часто потрібен тиск з боку жертв та громадянського суспільства. Уряди, природно, схильні зосереджувати увагу на тих верствах населення, які мають більші повноваження, і серед них рідко бувають жертви. Протягом десятиліть після закінчення окупації та збройного конфлікту в Східному Тиморі уряд, який представляє більшість жертв, не поспішав виконувати репарації, рекомендовані комісією із встановлення істини. Один президент навіть стверджував, що незалежність та розвиток країни були достатньою репарацією. Тим не менш, пріоритетом уряду стало запровадження пенсійної системи для колишніх учасників бойових дій, які боролися проти індонезійської окупації (але навіть до них не були включені цивільні особи, які допомагали цим партизанам, надаючи інформацію та матеріальне забезпечення, більшість з яких – жінки). Так само в Боснії та Герцеговині первинні форми репарацій присуджувалися лише за порушення, від яких частіше потерпають чоловіки. Виходячи з полісів військового страхування, пільги призначалися у разі втрати життя або фізичної інвалідності, і не включали інші форми порушень, такі як сексуальне насильство. Лише пізніше, завдяки активній мобілізації, до страхування були включені жертви сексуального насильства.

Часто самі жертви стають тими, хто найкраще здатен вимагати видимості та визнання жертв, що раніше були виключені з цих процесів. Однак не завжди розумно очікувати, що жертви матимуть організаційні здібності та володітимуть мовою, що необхідні для самостійного створення адвокаційних платформ. Також не варто чекати від них готовності піддаватися можливим наслідкам. Особливо це стосується жертв сексуального насильства. Підтримка та прямі дії

громадянського суспільства можуть створити можливості для залучення жертв. Існує багато різних форм підтримки та адвокації, де творчість та винахідливість можуть бути ключовими засобами комунікації. Яскравим прикладом цього стала велика виставка, організована активістами на національному стадіоні Косово, щоб протистояти замовчуванню сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, у суспільстві, і дестигматизувати порушення серед широкої громадськості. В рамках зусиль громадянського суспільства щодо розширення правового визнання категорій порушень, пов'язаних з конфліктами, щоб вони включали і сексуальне насильство, на виставці були представлені сукні 5000 жертв разом з їхніми індивідуальними історіями, що висвітлюють руйнівні наслідки цих порушень.

c) Визначення підходів перехідного правосуддя завдяки партисипативному процесу

З огляду на складні дилеми та складні питання, які намагаються вирішити підходи правосуддя перехідного періоду, вони вимагають високого ступеня легітимності. Це не можна забезпечити лише за допомогою репрезентативних демократичних систем. Навіть якщо депутати парламенту є ефективними представниками народу, а уряд обирається безперечно демократичними засобами, потрібна додаткова інформація для вирішення цих складних питань з огляду на те, що вплив конфлікту на різних людей та громади проявляється незліченними способами. Визначення політики правосуддя перехідного періоду потребує керівництва та бачення, яке може надати уряд, але також вимагає встановлення зв'язків з тими, хто найбільше постраждав від скоєних порушень.

Участь у визначенні політики часто розглядається як початковий етап формування політики; проте участь не повинна обмежуватися лише первинними консультаціями. Голоси постраждалих громад та громадянського суспільства мають вирішальне значення не тільки для розробки політики, але й для її реалізації. Вони можуть допомогти виявити проблеми з охопленням певних жертв, рекомендувати більш ефективні заходи та сприяти зміцненню довіри. Крім того, участь жертв та громадянського суспільства виявилася важливою під час мирних переговорів. Як показує випадок Колумбії, жертви та громадянське суспільство не обов'язково повинні сидіти за столом переговорів; проте їхні рекомендації щодо визначення порядку денного та пропозиції учасникам переговорів можуть бути надзвичайно актуальними. Інтереси учасників перемовин не обов'язково відповідають інтересам жертв, навіть якщо учасники стверджують, що враховують їх. Під час переговорів у Гавані між урядом Колумбії та партизанами FARC делегація жертв відвідала ключові моменти дискусії та зіткнулася з обома сторонами. Їхня участь дозволила обом сторонам глибше зрозуміти страждання, які все ще відчували жертви з усіх сторін конфлікту. Це змусило учасників переговорів приділяти більше уваги необхідності визнання та відповідальності, а не вважати, що вони представляють інтереси жертв.

d) Консультації з жертвами мають на меті посилити їхню здатність впливати на політику

Організації громадянського суспільства можуть самостійно очолювати процес консультацій щодо визначення політики. Вони можуть організувати процес

обговорення пріоритетів різних груп жертв щодо визнання, притягнення до відповідальності, репарацій та гарантій проти повторення злочинів з постраждалими громадами. Такі заходи можуть бути тісно пов'язані з впровадженням допомоги та визначенням політичних платформ жертв, але можуть бути розпочаті навіть за відсутності інших ініціатив. Одним з важливих аспектів консультацій є те, що вони не повинні обмежуватися збором думок людей як зворотного зв'язку щодо потенційної політики, розробленої виключно експертами та суб'єктами політики. Консультації також можуть допомогти жертвам та низовим організаціям, особливо жіночим, стати учасниками політичного процесу.

Так робили в інших контекстах, таких як Кот-д'Івуар та Туніс, коли не лише запитували про потреби та пріоритети, але й залучали ці організації до розробки політичних пропозицій, які вони могли б внести до політичних дебатів. Як показують обидва випадки, навіть якщо в якийсь момент двері до політики закрилися, активістська діяльність і спроможність вимагати та лобіювати визнання прав жертв продовжувалися й після цього.

Однак досвід різних країн вказує, що при проведенні консультацій потрібно докладати зусиль, щоб охопити різноманітні громади, і особливо тих, хто спочатку не має бажання висловлювати свою думку. Звернення до певних меншин та громад, які все ще відчувають страх або які зазнали насильства всередині громади, вимагає умов довіри, конфіденційності та захисту. Щоб забезпечити, що розроблені ідеї та пропозиції відповідають гендерному підходу, потрібно докласти додаткових зусиль не лише щодо того, як проводити консультації з жінками, але й щодо того, хто має кваліфікацію для проведення цих консультацій, а також щодо способу управління питаннями та обговореннями. Це особливо важливо для визначення потреб чоловіків і жінок, які зазнали сексуального насильства.

Роль громадянського суспільства у проведенні консультацій є важливою, оскільки воно може мати досвід, навички, контакти та заручитися довірою жертв та постраждалих громад. Однак, як показують приклади консультацій у Шрі-Ланці та Тунісі, якщо консультації повинні задавати орієнтири для політики, може бути важливо включити суб'єктів політики до процесу. Якщо їх не включити належним чином, суб'єкти політики можуть розглядати консультації як лише особисті точки зору, на які впливають упередження та уподобання громадянського суспільства. Певний ступінь прямого контакту між органами влади та спільнотами, які постраждали, може допомогти подолати цей розрив і надати більшої ваги думкам жертв, одночасно показавши владі, що жертви мають знання та спроможність рекомендувати пропозиції щодо політики та контролювати реалізацію політики. Це може збільшити здатність жертв продовжувати займатися питаннями політики та притягнути владу до відповідальності за виконання своїх зобов'язань.

ВИСНОВОК

Підхід перехідного правосуддя може стати важливим внеском у припинення конфлікту. Це може дати почуття визначеності тим, хто не впевнений, чого слід очікувати від врегулювання конфлікту. Це може підтвердити, що готовність притягати до відповідальності означає не помсту чи правосуддя переможця, а процес, основна мета якого – створити засади спільного співіснування та дотримання прав людини. Вселяючи віру у вирішення тривалих образ та страху між громадами, перехідне правосуддя також може свідчити про готовність досліджувати причини та наслідки циклу насильства, що існує, щоб запобігти його повторенню. Нарешті, підхід перехідного правосуддя може посилити обов'язок уряду представляти інтереси всієї країни, а не лише її частини.

За цих обставин політика перехідного правосуддя може створити умови, які роблять переговори більш сприятливими, зміцнюючи логіку пошуку взаємовигідного рішення. Це може допомогти розглядати минуле як урок для побудови кращого майбутнього, не вдаючись до компромісу з інтересами жертв.

Така політика вимагає досягнення згоди щодо визначень, а також консультацій та участі постраждалих громад. Демонстрація прагнення уряду до інклюзії може початися з надання гуманітарної допомоги всім постраждалим та консультацій з ними під час розробки цієї допомоги. Багаторічний досвід інших країн демонструє, що як уряд, так і громадянське суспільство можуть спільно чи окремо сприяти створенню клімату, що сприяє побудові сталого миру.

